

**Univerzita Karlova v Praze**  
**Filozofická fakulta**  
**Ústav české literatury a literární vědy**

**Bakalářská práce**

**Klára Machková**

**Dítě a dětství v literární činnosti Boženy Němcové**

**The child and the childhood in the literary working of Božena Němcová**

**Praha 2010**

**vedoucí práce: Doc. PhDr. Hana Šmahelová, CSc.**

Za pomoc při přípravě mé bakalářské práce a za všechny cenné připomínky děkuji Doc. PhDr. Haně Šmahelové, CSc.

„Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně  
s využitím uvedených pramenů a literatury.“

Praha, červenec 2010

Klára Machková

*Klára Machková*

## **Anotace**

Bakalářská práce je zaměřena na pojetí dítěte a dětství v literární činnosti Boženy Němcové a sleduje dva cíle: výskyt tématu dětství v prózách Němcové a jejích etnografických pracích a určení významotvorné funkce tohoto tématu ve vybraných textech, především v *Babičce*, s přihlédnutím na neliterární reflexi dětství v korespondenci Boženy Němcové. Cílem práce je rovněž sledovat momenty, které ve čtenáři evokují vzpomínky na vlastní dětství.

## **Annotation**

This thesis focuses on conception of the child and the childhood in the literary working of Božena Němcová and follows two aims: the occurrence of the theme including her ethnographical works and the determination of significant function of the theme in the prose of Němcová, especially in the prose *Babička*. The thesis also deals with the reflection of the childhood in the correspondence cards of Němcová. The next aim of the thesis is to search the moments which evoke remembrances of the reader's childhood.

# OBSAH

<b>Úvod</b>	6
<b>1. Historický kontext tvorby Boženy Němcové</b>	8
<b>2. Dětský folklor v <i>Babičce</i> Boženy Němcové a jeho prameny</b>	12
2.1. Děti v rodině – v obci – mezi sebou	12
2.1.1. Děti v rodině	13
2.1.2. Děti v obci	16
2.1.3. Děti mezi sebou	18
2.2. Reflexe dětství v národopisných obrazech	24
<b>3. Dětství v <i>Babičce</i></b>	28
3.1. Dětství ve vzpomínce	28
3.2. Svět očima dítěte	31
<b>Závěr</b>	38
<b>Prameny a literatura</b>	40

## Úvod

O díle Boženy Němcové, básnířky, prozaičky, pohádkářky i sběratelky lidové látky a autorky cestopisných črt, bylo již mnoho napsáno. Její dílo bylo zkoumáno jak z hlediska příslušnosti k realismu, tak z hlediska romantického. Nelze opomenout zájem Boženy Němcové o realie, tedy sběr lidového materiálu související s častým stěhováním po Čechách a Uhrách kvůli zaměstnání manžela Josefa. Němcová věnovala pozornost nejen lidové slovesnosti, ale rovněž projevům lidové materiální kultury, zejména krojům. Z perspektivy Felixe Vodičky vytvořila na podkladě svých životních zkušeností a svého talentu dílo, které bylo odpovědí na požadavek národní literatury a vystihlo osobitost národního života.

Etnografický materiál sebraný v národopisných obrazech má podobu „reportáže“ či „cestopisu“ a promítá se do fikce, zejména do *Babičky* (1855) a *Pohorské vesnice* (1855). *Babička* s podtitulem *Obrazy venkovského života* navazuje na venkovské obrázky Němcové. Poslední z črt, *Čertík*, vyšel v *Moravských novinách* roku 1851. Němcová v *Babičce* vykresluje způsob života, myšlení a zvyky venkovanů s pomocí vyprávěcích postupů uplatňovaných ve čtyřicátých letech.

Významnou součástí etnografického materiálu sebraného Němcovou je i dětský folklor, který souvisí s realistickým poznáváním venkova v první polovině devatenáctého století. Ve své práci pak poukazují na to, že dětský svět je zároveň součástí významové výstavby *Babičky*. Dětství je vnitřní záležitostí Němcové, neboť do díla vložila svoji životní zkušenost a postoj ke světu na základě tragických okolností. Ve způsobu uchopení tématu dětství se projevuje záměr díla, tedy to, co čtenář vnímá jako atmosféru: idylická vzpomínka na dětství, harmonie lidských vztahů či nostalgické emoce. Cílem této práce je najít momenty, které při určitém způsobu čtení evokují vzpomínky na dětství. Otevírá se otázka, jak se do fiktivní prózy promítá etnografický materiál, tedy jakými prostředky je vtažen do dějového kontextu díla, neboť i tato fakta ze života dítěte přispívají svým způsobem zpracování k představě idylického dětství.

V této práci sleduji výskyt tématu dětství v prózách (zejména v *Babičce*) i v etnografických pracích a soustřeďuji se na určení významotvorné funkce tohoto tématu ve vybraných textech s přihlédnutím na neliterární reflexi dětství v korespondenci Němcové.

## 1. Historický kontext tvorby Boženy Němcové

V padesátých letech devatenáctého století panuje v české literatuře snaha přiblížit se co nejpřesvědčivěji realitě, zobrazit pravdivě postavy i prostředí. V próze padesátých let lze slovy Karla Dvořáka doslova pozorovat nasycenost realitou. Tato orientace se projevuje i změnami v umělecké výstavbě. Jak nastiňuje úvaha Karla Dvořáka, pouhý popis skutečnosti by neměl náležitý tvar, a proto byla odpozorovaná data záměrně včleňována do vyprávění.<sup>1</sup> Tyto tendence se uplatňují v próze s vesnickou tematikou. Vzpomeňme nyní požadavek Václava Bolemíra Nebeského v Květech roku 1844, aby se lid stal „látkou v umění.“ Šlo zejména o nový přístup k národní literatuře, který se zpočátku projevuje zájmem o konkrétní poznání života venkovského lidu, tedy jeho způsobu života, citění i myšlení. Nebeský svým článkem, který Felix Vodička považuje za klíčový, vystihl potřebu vesnické povídky či románu, jenž by byl schopen vidět lid v jeho specifičnosti.<sup>2</sup> Ač je v názorech Nebeského přítomna ještě značná idealizace venkova, byl jeho program velkým krokem ke sblížení literatury se životem. Nebeský dle Felixe Vodičky nechtěl omezovat umění pouze na venkovský lid, ale doporučoval soustředit se k němu, neboť jedině tam lze najít ty hodnoty, které budou mít kladný vliv na vývoj obrozenské společnosti a na poznání jejího českého základu, a zejména takové hodnoty, které mají celonárodní platnost v tom smyslu, že jsou reálné a mohou se tak stát vzorem pro ostatní (Vodička 1958: 261). Obrozenští spisovatelé hodnotili lid a jeho význam pro vznik české národní kultury prostřednictvím folkloru.<sup>3</sup>

I Božena Němcová vnesla do české literatury obraz českého národního života, který je v jejím díle obohacen o její umělecké vidění a rovněž Vodičkou zmiňovaný demokratismus. V jeho pojetí, které považují za výchozí, je Němcová spisovatelkou, již není cizí romantické snění, ale přitom síla jejího uměleckého vidění je schopnost realisticky tlumočit „celé

---

<sup>1</sup> DVORÁK, Karel. V boji proti porevoluční reakci. In VODIČKA, F. *Dějiny české literatury II. Literatura národního obrození*. Praha, 1960. s. 484-513.

<sup>2</sup> NEBESKÝ, Václav Bolemír. *O literatuře*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1953. 263 s. s. 58-64.

<sup>3</sup> Nová generace počítala s venkovem jako s důležitým zázemím českých vlasteneckých snah a selství se stávalo pozitivní hodnotou, která vede k obnově národní společnosti. V podání Vladimíra Macury se národ představoval současně jako národ rolnický (selský) i jako národ intelektuální. Viz. MACURA, Vladimír. *Idyla a česká chaloupka*. In *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. 1. vyd. Nové Město nad Metují : Albis international, 1999. s. 11-35.



bohatství jevů obsažených ve skutečnosti a neopomenout přitom její typické rysy“ (Vodička 1960: 567).

Bohatý životopisný materiál, mapující i dětskou zkušenost Němcové ze života na venkově, najdeme v monografii Václava Tilleho z roku 1911. Již první prozaické práce Němcové, tištěné v *České včele* v poslední čtvrtině roku 1844, byly záznamem pověstí z jejího domova. V letech 1845-1847 vydávala *Národní báchorky a pověsti*. Materiál pro třetí až sedmý sešit báchorek jí poskytl pobyt na Chodsku. Němcová zprvu neměla žádné folkloristické vzdělání a nechtěla pouze reprodukovat to, co slyšela. Proto se opřela o vlastní zkušenost a obohatila českou literaturu o folklorní pohádku. Šlo o lidovou pohádku, která byla součástí národní psané literatury. Němcové šlo zejména o lidový smysl těchto pohádek, aby byly spjatý s prostředím života venkovského lidu.<sup>4</sup> Folklorní pohádka, ve které Němcová pravdivě zachytila věcný detail, se v jejím zpracování stala celonárodní kulturní hodnotou, blízkou a srozumitelnou lidu (Vodička 1958: 222). Vedle folklorní pohádky pak tvořila ty, které uvádí František Bartoš jako „lehynké dětské pohádečky“, tedy dětský žánr věkově následující po modlitbičkách. Jak tvrdí Bartoš, pohádek se dochovalo do téže doby málo, u Karla Jaromíra Erbena pět, u Boženy Němcové čtyři. Brzy na jejich místo nastoupily pohádky, které nazývá obecnými (Bartoš 1888: 36).

Původně publicistické *Obrazy z okolí domažlického* (1845) jsou narozdíl od folklorních pohádek, kde Němcová vyprávění dokreslovala fantazií, založeny na přímém pozorování a mají často formu dopisů. Proto umožňují subjektivní hodnocení, dokonce i vzpomínání na dětský věk. Pro další umělecký vývoj Němcové měla svůj význam zejména její metoda slovesné práce v *Obrazech z okolí domažlického*. „Národopisný zřetel ji vedl k věcnosti, snažila se sdělovat jednotlivá fakta, detaily důležité pro poznávání lidového kroje, lidových zvyků, lidové mluvy apod. Tyto detaily byly prostředkem k zhodnocení lidového života. Němcová zejména využívala každé příležitosti k fabulaci, takže i jednotlivé věci nebo zvyky jsou obohaceny o konkrétní lidské vztahy, nejsou předváděny izolovaně, ale jsou schopny tlumočit celou citovou a společenskou atmosféru, která je obklopuje. Ačkoliv tedy

---

<sup>4</sup> Vodička dodává, že mnohem ostřeji se národopisný zřetel uplatnil v pohádkách slovenských. Němcová se nesnažila vtisknout jim tak výrazné novelistické pojetí jako v českých pohádkách a rysy ústního vyprávění zde byly uchovány věrněji (Vodička 1960: 578).

*Obrazy z okolí domáckého* byly pro spisovatelku Němcovou školou pozorování a popisného umění, byly zároveň i školou charakteristiky, popřípadě typizace, schopnosti učinit detail součástí individualizovaného, popřípadě zároveň i obecně platného pohledu na skutečnost.“<sup>5</sup>

Pobyt na Chodsku byl Němcové velmi plodným. Poznávala zde i české kroje, které sehrály důležitou roli v době, kdy je venkovský lid tím, co představuje národ. Kroj se tak stává symbolem národního sebevědomí.<sup>6</sup> Němcová se ale zaobírala i sociální tematikou, neboť stále tíživěji pociťovala bídu a společenské protiklady na venkově. Pohled do této tematiky byl u Němcové doprovázen touhou po změně společenských poměrů, tedy odstranění sociální nerovnosti, což potvrdila i svou účastí na založení *Českomoravského bratrstva*, jehož principy pojala za své. Její tužby po lidském sbratření a kladných vztazích mezi lidmi se reflektují v korespondenci s Františkem Matoušem Klácellem v letech 1849-1852.

Němcová se soustředila na sociální problematiku a dle Felixe Vodičky stála tehdy na rozcestí. Její zkušenosti a znalosti ji přiváděly k cíli obrozenské literatury, k zobrazení českého národního života na venkově. Poznání společenského života ji naproti tomu přivádělo k modernímu románu. Poznatky, které Němcová získávala svým studiem života lidu, literární zkušenosti, které nabyla svou pohádkářskou a publicistickou činností, společenské vědomí, k němuž se dopracovávala, to vše mělo vliv na charakter její beletristické prózy. Felix Vodička dodává, že růst k samostatné fabulaci se u Němcové odehrával na dvou frontách, které měly zásadní význam pro rozvoj české prózy: jednou bylo úsilí o obraz národního života, druhou pak úsilí o sociální román (Vodička 1960: 580).

Etnografický materiál, podrobnosti ze života venkovského lidu vznikající za účelem realistického poznávání českého národního života, představují nedějové „obrazy ze

---

<sup>5</sup> VODIČKA, F.: Božena Němcová In *Dějiny české literatury II. Literatura národního obrození*. Autorský kolektiv: Karel Dvořák, Rudolf Havel, Marie Řepková, Vladimír Štěpánek, Felix Vodička. Praha : ÚČL ČSAV v Nakladatelství ČSAV, 1960. s. 574.

<sup>6</sup> Irena Štěpánová považuje Němcovou za jednu z mála osobností, které znaly alespoň některé regionální lidové kroje. Viz. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. Božena Němcová a české kroje. In *Sborník Památníku národního písemnictví : Božena Němcová*. K 140. výročí úmrtí – Č. 34. Praha : Památník národního písemnictví, 2002. s. 261-267.

života.“ Tyto se promítají do beletristické tvorby. Zmiňme, že první beletristické obrazy vznikají v těsné souvislosti s publicistickými *Obrazy z okolí domážlického*.<sup>7</sup>

Na *Babičce* (1855) začala Božena Němcová pracovat na sklonku roku 1853, po smrti syna Hynka. Tato práce jí poskytla subjektivní útěchu, ale o jejím charakteru rozhodly i jiné motivy určované její dosavadní prací a potřebami české literatury. Zčásti vyhověla Ignáci Hanušovi a včlenila do svého vypravování všechna období roku, aby připomněla lidové zvyky a obyčeje.<sup>8</sup> Jak uvádí Felix Vodička, šlo jí zejména o typizaci hodnot obsažených v lidu, a proto zvolila babičku jako střed svého vyprávění (Vodička 1960: 582).

---

<sup>7</sup> V roce 1846 vyšla *Domácí nemoc* s podtitulem „obrázky z nynějšího českého života“, roku 1847 vyšla *Dlouhá noc*, roku 1847 pak *Obrázek vesnický*.

<sup>8</sup> Ignác Hanuš vyzýval Němcovou, aby své vzpomínky soustředila na jeden rok, „v němž by postupně byly vypsány vedle změn počasí veškeré slavnosti výroční, obyčeje, obřady, návyky, hry a pověry k nim se vztahující a svou osobu učinila středem tohoto vyprávění“ (Vodička 1960: tamtéž).

## 2. Dětský folklor v *Babičce* Boženy Němcové a jeho prameny

### 2.1. Děti v rodině – v obci – mezi sebou

*Babička* Boženy Němcové, jak již bylo v této práci zmíněno, vzniká jako odpověď na obrozenský požadavek národní literatury (Vodička 1958: 255). Významnou součástí národopisu, jež se promítá do textu *Babičky*, je materiál o životě dětí na venkově v první polovině devatenáctého století. Dětský svět je v *Babičce* zasazen do rodinných rituálů, svátků a oslav a v díle najdeme i zárodky dětského folkloru, a proto je zhodnocení realistického materiálu ze života dítěte v první polovině devatenáctého století záležitostí relevantní. Nikoliv jen pro zdůraznění realistické tendence, ale zejména pro určení významotvorných funkcí, jakých tato etnografická fakta nabývají v celkové koncepci harmonického dětství.

Němcová ve svých dopisech připomíná, že má jít o vyličení života v jejím rodném kraji, ale nejen proto nese *Babička* podtitul *Obrazy venkovského života*. Zdrojem byl Němcové etnografický materiál, který sebrala po Čechách a Uhrách a posléze jej sepsala ve svých *Národopisných a cestopisných obrázcích z Čech* (1851). Jedná se o „odbornou publikační činnost“, kdy Němcová pracovala s fakty, vytvářela „reportáž.“ *Národopisné a cestopisné obrázky z Čech* zachycují prvky lidové kultury, které byly cílem jejího poznávání českých a uherských krajů, ale rovněž zde najdeme materiál, jež souvisí s dětstvím Němcové, prožítým na venkově, tedy v ratibořickém údolí. Tyto pasáže nalezneme v *Obrazech z okolí domažlického*, kde se mísí faktické zkušenosti Němcové s fikcí. Od objektivního pozorování přechází k subjektivnímu hodnocení nebo vzpomínání.

V následujících kapitolách se budu zabývat etnografickým materiálem ze života dětí na venkově v první polovině devatenáctého století, jak jej sebrala Němcová. Jednak zhodnocuji tento materiál s pomocí odborné folkloristické literatury, zároveň se soustředím na to, jak jsou tato fakta zapojena do vyprávění *Babičky*, jaké funkce v ní nabývají, a jak přispívají k celkové představě o idylickém světě dětství, jak bylo uvedeno výše. S tím souvisí i stylistické prostředky použité ve fiktivním vyprávění *Babičky*.

Primárním pramenem následujících pasáží jsou etnografické podrobnosti týkající se dětského života, jak jsou zobrazeny v *Babičce*, okrajově v povídkách. Tyto srovnávám s národopisnými záznamy Němcové, jak je nacházíme v *Národopisných a cestopisných obrázcích z Čech*, konkrétně v kapitolách *Dětské hry*, *Dětské hry* s podtitulem *Obrázek z dětského života na venkově* a *Dětské popěvky a říkanky*. Dále předkládám místa, kde se lidová říkadla, hry či obřadní písně zobrazené Němcovou objevují také ve sbírce *Naše děti*<sup>9</sup> (1888) od moravského dialektologa, pedagoga a národopisce Františka Bartoše. Tato sbírka se stala východiskem a vzorem pro práci pozdějších moravských či slezských sběratelů a vykazovala komplexní zájem o děti jako věkovou skupinu. Dílem, které přibližuje čtenáři svět dítěte v devatenáctém století s důrazem na sociální vazby, je kniha Mileny Lenderové a Karla Rýdla *Radostné dětství?*, která chce mimo jiné ukázat, v čem je toto období života významné. Zdrojem lidového materiálu je mi rovněž kniha Vlastimila Vondrušky *Církevní rok a lidové obyčeje*,<sup>10</sup> kde najdeme kalendárium světců a světic a také charakteristiku lidových obyčejů a tradic, které se vázaly k daným dnům v roce. Pro následující práci s etnografickými záznamy jsem zvolila členění dětského světa, které použil František Bartoš ve své sbírce *Naše děti*: děti v rodině, děti v obci, děti mezi sebou. Dle Jany Pospíšilové má toto členění platnost nejen z hlediska časového, ale také jako připomínka vazeb, ve kterých se děti nacházejí. Lze tak popsat všední dny dětí během jejich her, ale i nejrůznější oslavy a rituály v cyklu celého roku, kterých jsou děti součástí (Pospíšilová 2008: 33).

### 2.1.1. Děti v rodině

S výjimkou poslední (osmnácté) kapitoly *Babičky* nechybí v žádné z předcházejících kapitol výjev, kde by nevystupovaly děti. Pohybují se okolo babičky na procházce, na zahradě, na návštěvách nebo si hrají v babiččině okolí a věnují se svým zábavám. V popisech větších a výraznějších výjevů dominují v díle právě ty momenty, které se k dětem vztahují, uplatňuje se zde dětský pohled (Šmahelová 1995: 160). Vzhledem k tématu se v této kapitole zaměříme na

<sup>9</sup> BARTOŠ, F. *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesii, zábavy, hry i práce společné*. Brno: J. Barvič, 1888.

<sup>10</sup> VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje*. 1. vyd.; ilustr. František Skála. České Budějovice : Dona, 1991.

tyto výjevy: Vánoce, přástky a Velikonoce. Ačkoliv jsou velikonoční pochůzky záležitostí dětí v obci, uvádím je jakožto jeden ze dvou nejvýznamnějších křesťanských svátků do rodinných tradic stejně jako přástky, a to pro jejich spojitost s domácím, rodinným prostředím. V závěru kapitoly se zmíním o tom, jak Němcová zobrazuje dětské práce.

O Štědrém dnu se udržoval vánoční zvyk, kdy se spouštěly po vodě skořápky vlašských ořechů s malými svíčkami (Vondruška 1991: 84) a děvčata třásla bezem, aby se dozvěděla, kde je jejich milý. Ten dlel tam, ze které strany následně zaštěkal pes.<sup>11</sup> I v *Babičce* se objevuje tento vánoční zvyk, tedy spouštění svíček v ořechových skořepinách na vodu (Němcová 1979: 182). Plna očekávání je Bětka, která za chlívem třásla bezem a volala: „Třesu, třesu bez, pověz ty mi, pes, kde můj milý dnes“ (tamtéž: 182).

František Bartoš popisuje veselé koledování dětí již o Štědrém dnu, kdy tyto koledy zvěstovaly „radostnou novinu, že se nám narodil Spasitel“ (Bartoš 1888: 267). S vánočními svátky souvisí také koleda štěpánská, trvající až do Tří králů, která je rovněž zobrazena Němcovou v *Babičce*, a to jako sváteční tradice, která probíhá beze změny rok co rok: „Na Štěpána šli chlapi na koledu do mlýna a do myslivny; kdyby nebyli přišli, panímáma byla by myslila, že na ně strop spadl, a sama by byla na Staré bělidlo přiběhla“ (Němcová 1979: 183).

V *Obrazech z okolí domazlického* je popsána selská dívčí koleda: „Selská dívčí koleda slaví se prostřední vánoční svátek. Tu dostane každá děvčeka nebo dcera od hospodyně hnětanku, to jest veliký koláč, dobře máslem a smetanou zadělaný, v němž je skořice, hrozinek a mandlí hojnost“ (Němcová 1952: 8). Ta sice není zobrazena v textu *Babičky*, nicméně je součástí popisu vánočních svátků, jak jsou vylíčeny v *Karle*. Popis selské dívčí koledy je zasazen do děje a uveden zejména radostí, že nastala tato tradice: „Prostřední svátek začaly radovánky dívčí koledou. Milotová upekla dívkám velmi dobré hnětanky, jen se rozsypaly. No, komu je dáme? Ptaly se děvčata jedna druhé, když jim selka po jedné dala pro chlapce.“<sup>12</sup>

<sup>11</sup> HARTMANN, J. Vánoce. In ed. Niederle L. a Zíbrt Č. *Český Lid*, Praha : knihtiskárna F. Šimáček, 1892. s. 399.

<sup>12</sup> NĚMCOVÁ, Božena. *Chýše pod horami a jiné povídky*. Vybral, text k vydání připravil, doslov napsal a vysvětlivkami opatřil Miloslav Novotný. 1. vyd. Praha : Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. 454 s.

Přástky, které trvaly místy celý advent, tedy po svatém Martinu až do masopustu, jsou dalším příkladem staré kolokviální situace, kdy se předlo a vyprávělo. Realistický popis toho, jak to na přástkách vypadalo, je v textu *Babičky* vyličen ve znamení harmonické atmosféry, která panovala v útulné světnici za zimního večera: „Vorša okenice zavřela, v kamnech praskaly smolné otýpky, doprostřed sednice vysoký dřevěný svícen se postavil, do železných ramenou plápolající louče se zastrčily a kolem dokola lavice a stoličky se postavily přástevnícím, pro něž mimoto babička pokaždé vošatku křížal a švestek uchystala, pro poslinku. S jakou dychtivostí čekaly děti, brzo-li dvěře u síně klapnou a přástevníce ve dveřích se ukáží!“ (Němcová 1979: 175).

Na Boží hod velikonoční se provádělo okázalé svěcení velikonočních pokrmů, tedy beránka, mazance, ale také vajec, chleba a vína. Dům od domu chodívali mládenci za děvčaty, později hlavně děti se spletenými pomlázkami<sup>13</sup> z vrbového proutí, zdobenými stuhami (Vondruška 1999: 57). O velikonoční koledě podává Němcová záznam v *Národopisných a cestopisných obrázcích z Čech*, konkrétně v kapitole *Dětské popěvky a říkanky* najdeme koledu v plné verzi: „Já jsem malý koledníček, já k vám jdu; dáte-li mi pár vajíček, rád vezmu. Nedáte-li červené, dajte aspoň bílé; však vám slepička snese zas jiné: na peci v koutku, na zeleném proutku, pěkné bílé“ (Němcová 1952: 172). I tyto velikonoční zvyky se promítly do textu *Babičky*: „Na Boží hod vzala babička k svěcení s sebou do kostela mazanec, víno a vejce, když to pak domů přinesla, rozkrájelo se svěcené“, stejně jako koleda: „V pondělí byl ale na ženské zlý den, byla dynovačka a koleda. Sotva byly Proškovice ráno vstaly a se ustrojily, již ozývaly se za dveřmi hlasy: Já jsem malý koledníček atd.“ (Němcová 1979: 193). I tato tradice naznačuje již několikrát zmiňovaný a neměnný koloběh roku, ve kterém panuje pravidelnost.

Závěrem pak zmiňme, jak jsou do textu *Babičky* zahrnuty dětské práce. Zabývám se jimi, neboť všechny děti z dolních vrstev musely v devatenáctém století pracovat, jakmile se dokázaly samy o sebe postarat. Hlídaly mladší sourozence, pomáhaly v kuchyni, dílně či na poli a pásly domácí zvířectvo (Lenderová; Rýdl 2006: 202). Dětským pracím se ve své práci *Kultura a folklor dětí* věnuje i Jana Pospíšilová. Uvádí zde, že na venkově bylo až do

<sup>13</sup> Pomlázka se skrývá také pod pojmy dynovačka, mrskačka, šlehačka, binovačka, na Moravě též tatary.

dvacátého století běžné zapojit děti do každodenního domácího života od menších ručních prací až k činnostem, ke kterým bylo třeba více zodpovědnosti, např. již zmíněná péče o mladší sourozence (Pospíšilová 2008: 42). I František Bartoš píše o tom, že život dětí není jen samá zábava. Ta je spíše oddechem od všelijakých drobných prací, kterým si děti musí navyknout, nebo je kořením těchto prací (Bartoš 1888: 240). Příkladem takového koření mohou být hry dětí v průběhu pastvy, jak jsou zobrazeny také u Němcové, a to v *Karle*.

Němcová popisuje dětské práce v národopisné kapitole *Dětské hry*. Zmiňuje zde nejen podobné povinnosti k výše uvedeným, tedy hlídání mladších dětí, hlídání stavení nebo dobytka, ale také pastvu, obracení a hrabání při senoseči, pletí lnu a máku (Němcová 1952: 123). I zde však najdeme poukaz k zábavám, které si děti v průběhu práce zřizují, jak chtějí. Němcová pro tuto příležitost uvádí hry „na barvy“, „na vlčka“ a jiné pohybové hry venku.

V textu *Babičky* děti sbíraly mladá lupénka do polívky, nosily housátkům kopřivy a věnovaly se pastvě stračky. Není zde dalších zmínek o dětské práci.

### 2.1.2. Děti v obci

Němcová uvádí čtenáře *Babičky* do koloběhu roku v ratibořickém údolí uměleckým ztvárněním etnografického materiálu, tedy popisem slavností a významných dnů v roce. Děti jsou do těchto výjevů zapojeny, dokonce v díle najdeme několik svátků či významných dnů, kterých se děti aktivně účastní nebo je organizují.

Dětský svět je tvořen jednak sítí mezilidských vztahů, ale také prostorem, v němž se děti pohybují. Na venkově ovlivňovalo dětskou sociabilitu zvykosloví: děti obcházely s „lítím“, vynášely smrtku, dospívající mládež pálila čarodějnice atd. Ve městech byl význam těchto rituálů méně zřetelný (Pospíšilová 2008: 33). Součástí folkloru byly lidové tradice spjaté se světcí a světlicemi v průběhu celého roku.

V textu *Babičky* je zobrazena hra o svaté Dorotě. Den svaté Doroty připadá na šestého února. Z církevních legend se v průběhu let utvořil zvyk „chození s Dorotou.“ Původně šlo o obchůzkové hry předvádějící trápení a vykoupení světice, jež se později staly volnou lidovou zábavou. Masky, oblečení a texty zachycené v devatenáctém století jsou obvykle zkomoleným ohlasem původní podoby her o sv. Dorotě. Ve většině se vyskytují stejné



postavy – Dorota, Theofil, král, čert a kat. Ve hře účinkovala spíše mládež nebo děti. Součástí převleků bývaly podobné – královská papírová koruna, dřevěný katovský meč, bílý panenský plášť Doroty, kožich a rohy čerta. Také jednotlivé pasáže hry se v různých místech podobají – téměř pravidelně hrával čert s katem karty o královu duši, kat na popravišti spílal Dorotě, smrt sv. Doroty byla vykoupena potrestáním krále (Vondruška 1999: 47). O hře se zmiňuje i František Bartoš: „Dne 6. února provozují děti, obyčejně chudobné, známou vůbec hru o sv. Dorotě“ (Bartoš 1888: 312). Charakteristiku hry o sv. Dorotě spolu s ukázkou veršovaného scénáře vesnické mládeže, která tuto hru prováděla, najdeme rovněž ve výboru *Česká lidová slovesnost* (Beneš 1990: 195).

V *Babičce* se pozornost soustředí na postavy hry, kterými dětmi jsou ztvárněny, a jak jsou malí herci oblečení. Němcová zde využila etnografické podrobnosti o hře, jež můžeme porovnat s výše uvedenými folkloristickými zdroji, a zkonkretizovala dětské představitele tím, že je obsadila do rolí – fiktivním dětským postavám tak dodává příznak skutečnosti. Celkově scéna vyznívá velmi věrohodně: „A tu zase přišli jednoho dne s Dorotou. Králem Diokleciánem byl Kudrnův Václav, Dorota panna byla jeho sestra Lída, dva dvořenínové, soudce, kat a jeho holomci byli chlapci, snad ze Žernova [...] Dorota panna měla bratrovy boty, přes svoje sukně bílé kamrtuchové šaty, vypůjčené od Mančinky, na krku korále, místo roušky máminu bílou plachetku a na ní papírovou korunku. Chlapci měli přes oblek bílé košile, okolo pasů strakaté šátky, papírové čepice“ (Němcová 1979: 186).

Jak se dočítáme u Vondrušky, na ochranu před čarodějnicemi se na vyvýšených místech pálily ohně již třicátého dubna, čili večer o svaté Kateřině. Ohně jsou v některých krajích velmi starého původu. Postupem doby se z výročních ohňů stalo „pálení čarodějnic“ – mladíci zapalovali košťata a vyhazovali je do výšky prý proto, aby viděli čarodějnice létající na košťatech v povětří (Vondruška 1999: 61). První květen, den svatého Filipa a Jakuba, má v *Babičce* Boženy Němcové své místo jako filipojakubský večer. Uveden je, podobně jako řada dalších obrazů, dětským očekáváním a těšením, že „vlaštovičky přilétly a děti s radostí je vítaly, že brzičko přijde pan Beyer a po něm otec že přijede“ (Němcová 1979: 199). V tento večer se mládež scházela na Žernovském vrchu. Realistické líčení průběhu večera nepostrádá informaci, že i babička s dětmi šly na zámecký holý vrch, aby tento obraz mohl být znovu

nahlížen jejich očima: „Chasa začala výskat, každý uchvátil nasmolené koště, zapálil, a jak vysoko mohl, do povětří vymrštil, křiče: ‚Leť, čarodějnice, leť!‘ Pak seřadili se a začali s hořícími pochodněmi tance provádět, děvčata však držíce se za ruce a zpívající točily se kolem hořící hranice; když spadovala, rozházely oheň a začaly přeseň skákat, jak která daleko mohla“ (tamtéž: 199).

Děti souvisí i s řadou významných lidových tradic a zvyků, které patří k folkloru devatenáctého století a jsou rovněž zobrazeny v textu *Babičky* v popisu života na Starém bělidle, jako je tomu u svátku Božího těla. Ten se slavil jedenáct dnů po Božím hodu svatodušním, tedy v rozmezí od dvacátého prvního května do dvacátého čtvrtého června. Procesí za svátku Božího těla se konalo postupně ke čtyřem oltářům. U každého oltáře se četl začátek jednoho z evangelií a světily se květinové věnečky dívek (Vondruška 1999: 66). Tento svátek je v textu *Babičky* popsán detailněji, v osmé kapitole je vylíčen se zaměřením na dětské účastníky procesí, na dívky družičky a chlapce sedláčky: „Potřetí začalo se zvonit, lid hrnul se do kostela, kostelník přinesl chlapcům sedláčkům rozžaté třínožky, malý zvonek zazněl, kněží vstoupili k oltáři – začala mše. Holčinky sepjaly ruce a dívaly se dlouho upřeně na oltář [...] Vpředu šly děti, sedláčkové s hořícími třínožkami, ověččená děvčátka, stelouce po cestě o závod kvítí“ (Němcová 1979: 133).

Zatímco v osmé kapitole *Babičky* je svátek Božího těla zcela konkrétně vylíčen a realisticky popsán, v patnácté kapitole *Babičky* je zmínka, že „již bylo po krásném Božím těle“ (Němcová 1979: 241), a čtenář tak může opět pocítit plynutí času v ratibořickém údolí.

### 2.1.3. Děti mezi sebou

Volný čas dětí je plný činností, které považujeme za kulturu dětí. Dětské hry jsou samy sobě účelem a přesto v nich nacházíme přesná pravidla (Bartoš 1888: 192). Božena Němcová sebrala dětské popěvky, říkanky i hry a jejich pravidla v *Národopisných obrázcích z Čech*. Zatímco v kapitole *Dětské hry* s podtitulem *Obrázek z dětského života na venkově* najdeme beletristicky zpracovaný cyklus dětských zábav v průběhu celého roku, kapitola *Dětské popěvky a říkanky* je výčtem jednotlivých zábav bez zpracování do celistvého výkladu. Část národopisu nazvaná *Hry* pak obsahuje názvy dětských her a jejich pravidla. Tyto

jednotlivé dětské zábavy jsou v *Národopisných obrázcích z Čech* považovány za soupis folklorních faktů, které se pak promítají do fiktivních próz, kde vystupují děti, primárně do *Babičky*. V případě dětských her, které jsou v *Babičce* součástí života ratibořických dětí, ale čtenáři nejsou blíže popsány, mohou výše uvedené kapitoly z národopisu Němcové sloužit jako odborná poznámka a výklad.

Dětské hry lze rozdělit na hry klidné (psychické), které rozvíjejí osobnost (např. hádanky) a hry tělesné (fyzické), založené na pohybu, například sportovní hry (Lenderová; Rýdl 2006: 215). Do her založených na pohybu zahrnuji i hry závodní a zápasné, v nichž jde o hbitost a pružnost (Bartoš 1888: 211).

Jako hry klidné uvádím dětské hry na peci, jak je Němcová popisuje nejprve v *Obrázku z dětského života na venkově*. Děti prováděly tyto hry v zimě: „Tu si pak děvče vystrojí panenku, jde s ní na táčky, aneb si pozve družky k sobě, a na peci slaví se hlučná svatba i křtiny“ (Němcová 1952: 121). Němcová zde zmiňuje hry na „zlatý prsten“, „na prodávání másla“, „na chudého vandrovníka“ atd. Hru na „zlatý prsten“ popisuje v kapitole *Hry* (tamtéž: 180). Tuto hru lze rovněž najít ve sbírce Františka Bartoše (Bartoš 1888: 208).

Hraní dětí na peci, jak jej Němcová popisuje v národopisu, se promítá do textu *Babičky* ve čtvrté kapitole, kde je obraz dětí, pokojně si hrajících na útulné peci ve mlýně. Jejich hry jsou způsobem vztahování se ke světu, děti mají před sebou budoucí perspektivu rolí, do kterých se vžívají: „V zimě, to bývaly děti skoro celého půl dne na peci za kamny; pec byla veliká, bylo tam lože služčino a Mančinka měla tam všechny svoje hračky a panny. Když se tam děti slezly, byla jich plná pec, a na vrchním schůdku seděl ještě domácí veliký pes [...] Děti hrály si na tatínka a maminku, té mladé mamince přinesl čáp děťátko a Adélka, která neuměla strojit hody, musela být jako paní bába a Vilém a Jan byli jako kmotři a dali mu říkat Honzíček. A byly zase hody, jídel bylo přepodivných a pes byl také hostem“ (Němcová 1979: 58). Poté si děti hrály na školu, kdy z psa učinily jednoho z žáků. Celá scéna ve mlýně se odehrává zároveň s vyprávěním babičky o císařovi Josefovi. Když přišla řeč na tolar, pozornost čtenáře se opět soustředí k dětem, které se „na peci trochu ztišily, a slyšíce tu otázku, sběhly s pece a prosily babičku, aby povídala, že ony to také ještě neslyšely“ (tamtéž: 59). Na této scéně si lze povšimnout, jaké stylistické prostředky užívala Němcová pro

včleňování reality dětského světa do „obrazů života.“ Vodička zdůrazňuje, že opuštěním syžetu nezanikl epický charakter díla. Základním stylistickým prostředkem je vyprávění. Předmětem zobrazení jsou skutečnosti, jejichž časový vztah je ve vzájemné proměně (Vodička 1958: 295). Pokus o slohový rozbor *Babičky* provedený Janem Mukařovským měl zase za výsledek, že na nás slohové vlastnosti *Babičky* působí jako „dějové ovzduší.“<sup>14</sup> Na ukázce dětí hrajících si na peci vidíme, že základní nit citovaného úryvku tvoří popisné prvky. Tyto ale navozují vyprávění. Vzhledem k tomu, že se tato scéna odehrává zároveň s hovory dospělých ve mlýně, může v závěru splynout s babiččiným vyprávěním o tolaru, který v sobě skrýval fabuli od chvíle, kdy jej děti poprvé spatřily v babiččině truhle. Vodička užívá pojmu „potenciální epičnost“, která je uložena do pojetí skutečnosti a dává celému dílu dostatečnou dynamiku. Vodička dodává, že Němcová využívala i zde svých znalostí folkloru, když pozorovala na Chodsku, jak „fabulace vyrůstá z potřeby naplnit příběhem vše, co lidi obklopuje“ (Vodička 1958: 298).

František Bartoš popisuje dětskou zábavu, která spočívala v řezání kusů vrbového proutí na píšťalky. Chlapci oklepávali kůru, aby se ode dřeva odloupala (Bartoš 1888: 222). Obraz této dětské hry se nachází ve třinácté kapitole *Babičky*, kdy se děti věnují jarním zábavám. Chlapci učí Adélku otloukat píšťalky. Jan se slovy „poslouchej a dívej se“ říká: „Otloukej se, píšťaličko, otloukej se, otloukej; nebudeš-li se otloukati, budu na tě žalovati knížeti pánu, a on ti dá ránu, až odletíš ke zlatému džbánu. Huš, huš, huš, vrazím do tě nůž, vrazím do tě kudličku, vyrazím ti dušičku, vrazím do tě zavíráček, budeš zpívat jako ptáček“ (Němcová 1979: 196). Němcová tak v rozhovoru dětí zobrazila jarní zábavu, kdy si chlapci řezali vrbové proutí. Říkadlo při otloukání píšťaličky zachytila Němcová v národopisu, v kapitole *Dětské popěvky a říkanky*, není ale zcela totožné s říkadlem, jaké je v textu *Babičky*: „Když se dělají píšťalky, zpívají při otloukání takto: Otloukej se, píšťaličko! Nebudeš-li se otloukati, budu na tě žalovati, císaři pánu a on ti dá ránu, žes mi ukrad krávu. Kráva stála za tolar, tys mi za ni nic nedal. Huž, huž, huž, vrazím do tě nůž. Vrazím do tě zavíráček, budeš zpívat jako ptáček“ (Němcová 1952: 199).

<sup>14</sup> MUKAŘOVSKÝ, Jan. Pokus o slohový rozbor *Babičky* Boženy Němcové. In *Studie II*. 2. vyd. Brno: Host, 2007. 600 s. s. 237-249.

Pro příležitost setkání dětí s kravaři uvádí František Bartoš dětský popěvek: „Hou, hou, krávy dou, nesou mlíko pod vodou, a ta naše jalová u božího kostela. Kravák žene krávy, nažraly se trávy, napily se z potoka, dají mléka do roka“ (Bartoš 1888: 263). Němcová toto setkání zobrazuje ve scéně deváté kapitoly *Babičky*, která je líčena z pohledu dětí, plného přirozené radosti ze setkání s kravami: „Když se ozývalo sezvánění stáda, jež kravař z louky domů hnal, a děti měly radost z těch krásných krav, zvláště z těch, co šly vpředu stáda a na červených kožených obojkách mosazné zvonce nesly“ (Němcová 1979: 169). Poté následuje Adélčina písnička: „Hou a hou, krávy jdou, nesou mléko s smetanou“ (tamtéž: 169). Němcová v tomto případě využívá v textu *Babičky* materiálu, který sebrala v národopisných obrazech. V kapitole *Dětské popěvky a říkanky* lze dohledat uvedený popěvek, Němcová jej uvádí v plné verzi: „Hou a hou, krávy jdou, nesou mléko s smetanou. A ta naše jalovička u Božího kostelíčka. Kostelíček hoří, stodola se boří. Skoč, panno, do vody, natrhej tam jahody. Proč bych já tam skákala, sukničku si zmáchala? Kde bych šíji usušila? U panny nahoře, má tam zlaté trnože“ (Němcová 1952: 166).

Popis pastvy se prolíná do obrázku z okolí Domažlic, *Karły*, kde se Němcová zaměřuje právě na hry, které husopasové a husopasky hráli, když se scházeli na pastvině: „Zpívalo se, hrálo na slunéčko, na vodního mužíka, na ubohého vojáka, na slepú bábu a jiné a jiné hry. Aneb sesedli všecy do kolečka a nejstarší husopas neb husopaska musela povídat nějakú smyšlenku.“<sup>15</sup>

Vedle výše zmíněných dětských her si může čtenář *Babičky* všimnout i jiné dětské činnosti: jak ratibořická děvčata vyrábějí korále z kalin či šípků, panenky, kabelky z březové kůry a jak chlapci z proutku vyrábějí vozík nebo si hrají s papírovými draky apod. Podobné činnosti uvádí Němcová v kapitole *Dětské hry – obrázek z dětského života na venkově*, např. nejružnější druhy tanců či výrobu čepic z jitrocelových lodyh (Němcová 1952: 123).

V případě her pohybových zmiňme primárně míčové hry. V odborné folkloristické literatuře se dočítáme, že míčové hry měli v oblibě zejména chlapci, zárodky sportu zaujaly

---

<sup>15</sup> NĚMCOVÁ, Božena. *Chýše pod horami a jiné povídky*. Praha : Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. (Elektronická verze na webových stránkách Městské knihovny v Praze: [www.mlp.cz/bozenanemcova](http://www.mlp.cz/bozenanemcova).)

v zábavě dětí specifické místo (Lenderová; Rýdl 2006: 218). Míč chlapci vyráběli z kravských chlupů nebo jej umotali z vlněných barevných nití (Bartoš 1888: 215).

I v textu *Babičky* najdeme scénu, jak si děti za stodolou u mlýna házely míčem, a to ve čtvrté kapitole. „Čekali tam na ně vždy už jedni a ti sami společníci, šest dětí to, jeden menší než druhý, jako píš'aly u varhan.“ Hrály si také „na koně“ či „na barvy“ (Němcová 1979: 53). Hru „na barvy“ popisuje František Bartoš, který se zmiňuje o tom, že místo barev se volávaly také jiné věci jako zlatý kostel, zlatý věnec, červená růže apod. Hře se pak říkalo „na andělíčka“ (Bartoš 1888: 208). Hru „na barvy“ zmíněnou v *Babičce* popisuje Němcová v národopisných obrázcích, konkrétně v kapitole *Dětské hry*:

*Jeden je anjelem, druhý čertem, třetí řečníkem a ostatní jsou barvy. Anjel a čert jdou ven, a ti ostatní si ustanoví, jakou barvou se budou jmenovat, a řečníkovi jména svoje udají. Když je ten ví, všichni se postaví a řečník křikne: ‚Dále!‘ - Vejde nejdřív Anjel: ‚Klink, klink!‘ - ozve se. Řečník: ‚Kdo to?‘ - Anj.: ‚Anjel.‘ - Řeč.: ‚Co chce?‘ Anj.: ‚Barvu.‘ - Řeč.: ‚Jakou?‘ - ‚Nebeskou‘ - (neb jakoukoliv pojmenuje). Je-li taková, řekne řečník: ‚Je tu, hleďte si ji.‘ - nyní musí anjel ptát se jedné; jestli náhodou uhodl, musí barva s ním, neuhodl-li, musí jít zprázdna. - Řečník volá zase: ‚Dále!‘ - Vejde čert: ‚Brrrrrrr!‘ - Řeč.: ‚Kdo to?‘ - Čert: ‚Čert‘ - Řeč.: ‚Co chcete?‘ - Čert: ‚Barvu‘ - Řeč.: ‚Jakou?‘ - Čert: ‚Ohnivou‘ - Tak jak anjel, musí i čert jen nazdařbůh hádat, a teprv jestli pravou uhodl, s sebou ji vzít. - Kdyby barvy, jakou žádají, mezi shromážděnými nebylo, musí to řečník oznámit, jakož i jestli již odvedena, aby mohl jinou zvolit. Když se tak všechny barvy odvedly, přijdou anjel i čert se svými barvami do sednice a postaví se proti sobě a řečník položí mezi ně buď šátek buď cokoli, co jako hranice značit musí, které oni přestoupnout nesmějí, leč by mocí byli jeden od druhého přetažení. - Anjel i čert mají za sebou stát svoje barvy; stojí za nimi, a jeden druhého drží okolo pasu a jen anjel a čert mají ruce svobodné, a těmi se pak chytanou a přes hranici přetahují; která strana kterou přetáhne, ta je vítězem (Němcová 1952: 181).*

V *Národopisných a cestopisných obrázcích z Čech* sebrala Němcová i jiné pohybové hry, kterým se děti věnovaly venku, např. „na hastrmana“, „na pasačku“, „na vlčka“ atd. (Němcová 1952: 123). Tyto hry najdeme také v Bartošově sbírce, konkrétně v kapitole *Hry drobných dětí – Hry společenské – Hry závodové a zápasné* (Bartoš 1888: 192). Hra „na

vlčka“ se objevuje rovněž ve výboru *Česká lidová slovesnost*, a to v kapitole *Dětské hry divadelního charakteru* (Beneš 1990: 227).

Nedílnou součástí dětského světa v devatenáctém století byly hračky. Šlo jak o předměty účelově vyvinuté k zábavě (míče, obruče, vlčky), tak o zmenšeniny věcí užívaných v běžném životě (hospodářské nářadí, nádobí, nábytek, vozíky, loutkový kočárek), případně figurky lidí a zvířat. V devatenáctém století se v Čechách rozšířily pestře omalované dřevěné soustružené hračky, koníci, husaři, panenky, vozíky, případně hračky hliněné. Později byla hračka atributem pohlaví: u chlapců to byl dřevěný koník, vozík, dřevěný mlýnek, bubínek či figurky vojáků, u dívek panenka (Lenderová; Rýdl 2006: 205).

Němcová se dětskými hračkami zaobírala, a to v *Dětských hrách - Obrázku z dětského života*, kde popisuje dívčí panenky i hliněné nádobíčko, „tu a tam za okny vidět papírového Mikuláše, černého kominíka a bílého beránka“, červené trubky a píšťalky, bubínek, u chlapců grošového koně i kudlu. U děvčat pak zaznamenává mošinky. V této národopisné kapitole se již objevuje propastný rozdíl mezi dítětem chudým a bohatým přesně tak, jak je tomu v povídce *V zámku a v podzámčí*: „Dítě bohaté dlouho zůstává dítětem, ono užije blahé doby krásné mladosti v radosti; nezná jiných bolestí, leda když se mu hračka nedá nebo nepodaří, nebo pokárání rodičů, nezná jiných starostí, leda o své učení. Slabé jsou to mráčky, co nebe jeho kalí. Chudé dítě nezná takových radostí.“<sup>16</sup>

Ratibořické dívky si hrály s pannami, chlapci s koníky, vozy, flintami i míči.

---

<sup>16</sup> NĚMCOVÁ, B. V zámku a v podzámčí. 1. vyd. In *Povídky*. Praha : Orbis, 1950. 327 s. s. 26.

## 2.2. Reflexe dětství v národopisných obrazech

Jak již bylo řečeno, *Obrazy z okolí domážlického* se od ostatních národopisných kapitol liší tím, že neobsahují jen realistická fakta, ale představují jakousi „beletrizující fikci“, tedy národopisné obrazy, jejichž zdrojem je vzpomínka, nikoli pouze přímé pozorování skutečnosti.

Němcová zde například popsala domážlickou variantu vynášení Mařeny a sebrala tak faktický etnografický materiál: „Zde v okolí neříkají smrt vynášet, nýbrž zimu. Také se nenosí do vody, ačkoliv snad dle začátku písně i zde ten způsob býval. Děti si ustrojí došek do bílých plachet jako dítě, nosí je po vsi a zpívají při tom: „Smrt plave po vodě, nové léto k nám jede. Ó ty svatá Markyto, zachovej naše živo i to všecko obilí, co nám Pánbůh nadělí““ (Němcová 1952: 35), ale zároveň v této kapitole nacházíme živé vzpomínky na domov a dětství Němcové, které v ní vyvolaly návštěvy v Chrastavicích. Prádstvy zde se podobaly těm žernovským apod., a proto si zde připomíná dojmy z dětských let a ze svátků mládí, konkrétně v období od Smrtné neděle:<sup>17</sup> „Dnes je Smrtná neděle! – Kam se poděly časy, když jsem s děvčaty smrt vynášela, když jsem se těšila na svátky! – Ty Boží hody, co ty chovaly v sobě radostí pro nás děti...“ (Němcová 1952: 41).

Na Smrtnou neděli byl obecně ve slovanském světě rozšířen zvyk vynášení smrti (smrtholky, Morany, Mořeny, Mařeny). Figurka smrtky se obvykle zhotovovala z hadrů a slámy, často měla bílou reznou košili, někdy velké korále z vyfouknutých vajíček, obličej pomalovaný barvou, zavěšené ozdoby – pentle, papírové věnce, kytičky i obrázky svatých. Většinou ji nesli na dřevěné tyči. Smrtky bývaly nejen malé, ale také velikosti lidské postavy. Mládenci a dívky ji za zpěvu vynesli ze vsi a svrhli do potoka, někdy jen se skály, byla také místa, kde se zahrabávala do země. V některých krajích chodívala děvčata nebo děti s „litem“ – malým stromkem (smrčkem) ozdobeným pentlemi, vyfouknutými bílými i barvenými vajíčky, obrázky apod. Obcházely ves, zpívaly či recitovaly říkadla o lítu, spojovaném s odchodem „smrti“ a nástupem jara (Vondruška 1991: 53). Bohuslav Beneš se ve výboru *Česká lidová slovesnost* zmiňuje mimo jiné i o tom, že aktérem tohoto lidového

<sup>17</sup> TILLE, Václav. *Božena Němcová*. Praha : Družstevní práce, 1947. s. 79.



obyčejně byly vždy děti (Beneš 1990: 201). František Bartoš popisuje, jak děvčata vyráběly Mařenu: „Vezmou došek a rozkroutí jej na půlky. Z jedné půle se dělá Mařena. Kde má došek hlavu, otočí se hlava i Mařeně. Ruce se též zkroutí ze slámy a přivážou k došku. Na hlavu zavážou Mařeně bílý šátek a do týla přivážou dva lněné lelíky (vrkoče), potom oblekou došek do mužské košile. Když už je košile oblečena, přivážou jí ruce tak, aby je měla podepřeny v boky. Potom se nastrčí došek na dlouhou žerd' a dobře přiváže. Pak se Mařeně oblekou tři čtyři sukně a opáše zelená nebo červená zástěra. Hlava se ozdobí věncem a mnohými pentlemi“ (Bartoš 1888: 317).

Vítání jara má svou podobu v textu *Babičky*, uvedeno je jak jinak než dětskou radostí. S uvážením, jak je Vítání jara zaznamenáno v domažlických obrazech, je evidentní, že se do textu *Babičky* promítá jakožto evokovaná vzpomínka. Na Smrtnou neděli zaradovaly se děti: „Dnes budem vynášet smrt,“ a děvčata dodaly: „Dnes je naše koleda!“ Poté následuje realistický popis této tradice: „Babička udělala Adélce líto, na které shromáždila kolik dní výdunky, navěsila je na ně, navázala červených fátorů, aby veselé bylo. Děvčata šly koledovat.“ Odpoledne se všechna děvčata shromáždila ve mlýně: „Cilka udělala slaměný došek, každá z děvčat dala něco ze šatstva na něj; čím byla Mařena pěknější, tím větší chloubka. Když byla ustrojena, vzaly ji dvě děvčata pod pažď, ostatní do páru seřadily se za nimi a lítami točice zpívaly: ‚Smrt nesem ze vsi, nové léto do vsi‘, jdouce ode mlýna ke splavu. Přijdouce ke splavu rychle smrt odstrojily a s velikým jásotem hodily došek do vody; nato sebrali se chlapci s děvčaty a společně začaly zpívat: ‚Smrt plave po vodě, nové léto k nám jede s červenými vejci, žlutými mazanci.‘ Nato zase děvčata začaly: ‚Líto, líto, líto, kdes tak dlouho bylo? U studánky, u vody – mylo ruce i nohy. Fiala, růže kvěsti nemůže, až jí Pánbůh spomůže. A zase chlapci spustili: ‚Svatý Petr z Říma, pošli flaši vína, abychom se napili, Pánaboha chválili‘“ (Němcová 1979: 190).

Obřadní písně při oslavě jara, jak je zobrazuje Němcová, uvádí František Bartoš: „Smrt nesem ze vsi, nové léto do vsi. A ty svatá Marketo, dej nám dobré leto na pšenici žito“ (Bartoš 1949: 318), kromě písně o svatém Petru však nejsou zcela totožné a objevují se v nejrozličnějších modifikacích v závislosti na oblasti, ze které pocházejí. Uvádím zde písně, jejichž původ je dle Bartoše Nové Město, např.: „Smrt nesem, zanesem nový leto přinesem.

Byďte, paní, veselá, šak vám leto neseme, my družbanci, květovanci s červenými věnci. Jakej je to mazanec bez koření, bez vajec. Fiala, růže kvísti nemůže, až jí sám Pánbů z nebe pomůže“ (Bartoš 1888: 319) a píseň „Smrt nesem za lesem, nový leto přinesem. Velkonočko milá kdes tak dlouho byla? U studánky, u hlubánky ruce nohy myla, čtyry funty, dva věrdunky mejdla vymydila [...]“ (Bartoš 1888: 320). Uvedené písně najdeme rovněž v nedávno vydané knize Dagmar Šottnerové *Velikonoce*, jejímž obsahem jsou lidové zvyky spojené s Velikonocí a je určena dětem v mateřských školách.<sup>18</sup>

I Květná neděle má v *Obrazech z okolí domazlického* podobu zachyceného obrazu ve vzpomínce na dětství v ratibořickém údolí: „Na Květnou neděli bylo svěcení kočiček; když jsme přišli z kostela, zavolala nás babička k sobě, ulomila z proutku každému po třech kočičkách a ty jsme museli chtěj nechtěj sníst, aby nás po celý rok v krku nebolelo“ (Němcová 1952: 42).

Svěcení kočiček v *Babičce* potvrzuje dokonalou harmonii obyvatel ratibořického údolí s přírodou, která jej obklopuje, a odkazuje ke světu jistot a přirozeného řádu: „Na Květnou neděli ráno běžela Barunka k řece natrhat kočiček, ony vždy již kvetly [...] Když šla s babičkou do kostela na hrubou, nesly si jich každá hrst k svěcení“ (Němcová 1979: 190). Tato tradice není v textu detailněji popisována. Plní svou funkci nejen jako etnografický obraz, ale i jako jeden z prostředků plynutí času před Velikonocemi. Evokace dětství i všudypřítomný řád jsou přítomny také v následujícím obraze. Vždy je na co se těšit, co očekávat: „Na Zelený čtvrtek věděly děti, že nebudou snídat nic jiného než jidášky s medem“ (Němcová 1979: 190). Němcová píše v jedné ze svých vzpomínkových reflexí v *Obrazech z okolí domazlického*: „Na Zelený čtvrtek nebyla obyčejná snídaně. Když jsme byli ustrojeni, poručila matka, abych vzala jidášky, sama pak nesla talíř s medem“ (Němcová 1952: 42). Němcová popisuje tradici, kdy se o Zeleném čtvrtku snídávalo pečivo či chléb pomazaný medem, aby byl člověk bezpečný před uškutím hadů a žihadly vos a sršňů (Vondruška 1991: 55).

---

<sup>18</sup> ŠOTTNEROVÁ, Dagmar. *Velikonoce – původ, zvyky, hry, pohádky, návody a náměty*. Olomouc : Rubico, 2004. s. 27.

S výše uvedenými obrazy nelze počítat jako se zdrojem faktických zkušeností s ohledem na fiktivní charakter vzpomínkových pasáží v *Obrazech z okolí domažlického*, jako je tomu i v následujícím obraze: „Na Velký pátek přišla babička před slunce východem k našim ložím a budila nás: ‚Vstávejte, děti, vstávejte, hned slunce vyjde‘, Honem každý něco na sebe přehodil a vyběhli jsme ven, kde již otec a matka byli [...] Památka je mi jedna z nejmilejších, a plakávala jsem i s babičkou, bylo-li pošmourné jitro a modlení se nám zkazilo“ (Němcová 1952: 42) a v *Babičce* pak: „Na Veliký pátek šla babička s Barunkou na stráň modlit se devět otčenášů a zdrávasků, aby jim Pánbůh popřál po celý rok čistotu těla“ (Němcová 1979: 191). Z odborné literatury se pak dozvídáme, že na Velký pátek lidé vstávali před východem slunce a odcházeli se omýt k potoku či k jiné proudivé vodě, aby byli uchráněni před nemocemi (Vondruška 1991: 56). Dětem, co nemohli jít s nimi, přinesli vodu domů, aby je omyli tam.<sup>19</sup>

*Obrazy z okolí domažlického* mají k *Babičce* blízko zejména tím, jak se v nich mísí etnografický materiál o životě venkovského lidu, sebraný na základě přímého pozorování, s fiktivními pasážemi vzpomínajícího subjektu. A přesto je mezi oběma texty zásadní rozdíl. V kapitole *Děti mezi sebou* jsme na ukázce dětí hrajících si na peci přiblížili způsob narace, který je odlišný v národopisných obrazech a fiktivním vyprávění *Babičky*. Nyní, od způsobu narace přecházíme k narativní intenci, neboť se otevírá otázka, proč se Němcová dětstvím zabývá.

---

<sup>19</sup> Velikonoce ze sbírek zaslaných Českému Lidu. In ed. Niederle L. a Zíbrt Č. *Český Lid II*. Praha : knihtiskárna F. Šimáček, 1893. s. 698.

### 3. Dětství v *Babičce*

#### 3.1. Dětství ve vzpomínce

Idea dobra a krásy jakožto toužebný ideál Němcové dominuje v romantických interpretacích dětství v *Babičce*, které se opírají o roli vzpomínky opředené snem. Václav Černý se v *Knížce o Babičce* (1963), konkrétně v kapitole *Pravda a báseň Babičky*, zabývá rolí faktické pravdivosti postav ve vyprávění *Babičky* a jmenuje kontrasty mezi reálnou bází lidských osudů a těch fiktivních, nicméně dětským postavám pozornost nevěnuje. Václav Černý vykládá *Babičku* v romantickém duchu. Uvádí, že objektivně daná skutečnost je u Němcové nahrazována světem vysněným, kde lidské poměry řídí láska. Doslova užívá spojení „klima lásky“ v *Babičce*.<sup>20</sup> Podobně nahlíží na *Babičku* F. X. Šalda, který v díle nachází vládu dobra, s nímž se Němcová ve svém životě nesetkala, a vzpomínku na šťastné a radostné dětství považuje za klíčovou.<sup>21</sup> Dle Arne Nováka se v *Babičce* zrcadlí romantický naturalismus<sup>22</sup> a děti, jimž je věnována většina knihy, jsou dle něj součástí přírody, která se v díle Němcové interpretuje v duchu romantismu jako harmonická a pozitivně působící na vztahy ve společnosti.

I Hana Šmahelová považuje vzpomínku prostoupenou snem za tematický základ *Babičky* a dodává, že jde o perspektivu, jež pohledu z přítomnosti odhaluje jinak neviditelné hodnoty minulosti (Šmahelová 1995: 155). Tedy již vzdáleného a nenavratitelného dětství. Němcová v dopise z konce roku 1854 píše: „Když sejdu někdy do Valhaly mého srdce, tu se ráda stavím u obrazů mého dívčího věku – to byla ta nejkrásnější doba“ (Korespondence 2004: 128). V dopise Janu Helceletovi z období, kdy píše *Babičku*, se svěřuje: „Nemohu to ani povědít, jak mne tenkrát vzpomínka ta, unášejíc mne z trudu života do utěšených dob mládí, umírnila, potěšila“ (Korespondence 2004: 141). Útěk do harmonického dětství, do slastného ráje, zaznamenala rovněž v *Obrazech z okolí domažlického*: „Upomínka na ty blažené chvíle mého dětství, na všechny ty zlatoplodným zrnům podobné slova jsou drahé kameny v rámci

<sup>20</sup> ČERNÝ, Václav. *Knížka o Babičce*. 1. vyd. Praha, 1963. s. 79

<sup>21</sup> ŠALDA, F. X. *Básnický typ Boženy Němcové*. Přednáška proslovená dne 10. května roku 1934 na slavnosti Společnosti Boženy Němcové. Turnov: Jiránek, 1935. s. 4.

<sup>22</sup> NOVÁK, Arne. *Básnická osobnost Boženy Němcové*. In *Česká literatura a národní tradice*. 1. vyd. Brno: Blok, 1995. s. 30-37.

mého života!“ (Němcová 1952: 37). Podobná vyznání najdeme i v národopisné kapitole *Dětské hry*: „Pán nepán, každý má v srdci skrytý kouteček, z něhož zaznívá hlas tak líbezný a sladký, že se mu nižádná hudba nevyrovná; v tichých chvílích slyšán bývá ten jemný, nejčistší tón, při jehož dotknutí se duše zachvěje; tisícero lahodných sladkých melodií se v něm ozývá a anděl nevinnosti a lásky z něho kyne! – Ó mladosti, ty nejkrásnější poesie celého života, kdož by na tebe nevzpomínal!“ (Němcová 1952: 127).

Čtenář dle Veroniky Heé hledá v *Babičce* zkušenosti, myšlenky, city či nálady, které v něm rozehrávají vlastní dojmy a vzpomínky.<sup>23</sup> I Radka Hříbková je toho názoru, že útěk do dětského věku spolu s plastickým, ač idealizovaným obrazem života české vesnice v první polovině 19. století, evokuje ve vnímavém čtenáři *Babičky* niterní odkaz jeho vlastního dětství, jak se vyjádřil i Miroslav Horníček: „Ničím se tato kniha nemusí podobat našim osudům, ale odpovídá jim. Ničím se nepodobá místům mého dětství, mému domovu, ale mám v ní pocit dětských vzpomínek a silný pocit domova.“<sup>24</sup> Vybavující se vzpomínky na dětství zmiňuje vedle jiných i František Pavlíček.<sup>25</sup> Záměr díla osvětluje v dopise Aloisu Vojtěchu Šemberovi sama autorka *Babičky*: „Snad Vám to prosté kvítko, co Vám tuto posílám, předvede na mysl obraz českých luhů, milé babičky a rodinného domu, kde jste dětská léta svoje strávil, a pro to upamatování domnívám se, že je mile přijmete“ (Korespondence 2004: 142).

Snahou této práce je najít takové momenty a postupy, které v *Babičce* evokují kouzlo lidské sounáležitosti (ať už v rodině či mezi všemi lidmi) a navozují nostalgickou atmosféru dětství. Tyto chvíle „vyvstávají“ z vyprávění a jsou pevně zasazeny do tradic a rituálů, které odkazují ke způsobu života lidí na venkově v první polovině devatenáctého století. Existují však i takové momenty, které stojí „mimo“ tento základní koloběh roku na Starém bělidle a nejsou ani uměleckým zpracováním dětského folkloru. Tyto by do díla nepatřily, byla – li by *Babička* vnímána jako pouhá národopisná studie. Evokace dětství je ale způsobena nejen „fiktivními obrazy“ z dětského světa, nýbrž i způsobem, jakým Němcová v *Babičce* pozvedla

<sup>23</sup> HEÉ, Veronika. Božena Němcová – Tvorba a osobnost po půl druhém století. In *Božena Němcová a její Babička*. Sborník příspěvků z III. Kongresu světové a literárněvědné bohemistiky. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006. Svazek 3, s. 248-260.

<sup>24</sup> Citace Radky Hříbkové: HORNÍČEK, Miroslav. *Listy z Provence*. Praha: Československý spisovatel, 1971.

<sup>25</sup> PAVLÍČEK, František. Hlasy. In *Božena Němcová/Obráz mezi obrazy*. Památník národního písemnictví v Praze, 2001.

etnografický materiál (tedy fakta ze života dětí v první polovině devatenáctého století) do roviny, kdy se zrodily postavy, které jsou slovy českého historika Zdeňka Mahlera „skutečnější, než sama skutečnost.“<sup>26</sup>

Zobrazení dětí jakožto plnohodnotných a citlivých osobností majících svůj svět otevírá také otázku, jak *Babička* zapadá do koncepce dětství, kterou do literatury vnesli romantikové.

Pojetí dítěte v romantické literatuře sleduje studie Radky Hříbkové *Objevování dětství v evropské literatuře 19. století a Babička Boženy Němcové*,<sup>27</sup> o níž se opírám. Dle Radky Hříbkové jsou babička a děti zobrazeny jako jakási kolektivní bytost, v níž se neustále prolíná dětský a dospělý pohled na svět. Děti se tak stávají významnou součástí sémantického pole obrazu babičky. Vzhledem k tomu, že Němcová zasadila svůj ideál do prostředí venkova a naznačila myšlenku významu dětství pro utváření osobnosti dospělého člověka, bývá tento postoj interpretován v duchu rousseauovské tradice.<sup>28</sup> Jean Jacques Rousseau nenahlíží na dětství jako na pouhou přípravu nehotového člověka k dospělosti. Dětství má v jeho pojetí svou vlastní hodnotu. Je vcelku dlouhým obdobím člověkovy života a má se na něj klást větší důraz – výsledkem je šťastné a spokojené dítě.<sup>29</sup> Romantikové vytvořili v literatuře mýtus dětství – ztracený ráj a příslib pro budoucnost. Dítě se zároveň stává symbolem nejvyšších duchovních hodnot člověka: čistoty, něhy, upřímnosti, pravdivosti, svatosti, bezelstnosti a zároveň křehkosti, zranitelnosti a bezbrannosti. Romantická literatura otevírá také svět dětské citovosti, hry a obraznosti. V české literatuře poprvé hlouběji objevovala dětství Božena Němcová. Lidská zkušenost věčného návratu do dětství je tím, co činí z *Babičky* živé dílo.

---

<sup>26</sup> Dokument *Kam se poděla (národní) babička?* Režie J. Šindar. Česká televize, 2009.

<sup>27</sup> HŘÍBKOVÁ, Radka. Objevování dětství v evropské literatuře 19. století a *Babička* Boženy Němcové. In *Sborník Památníku národního písemnictví: Božena Němcová. K 140. výročí úmrtí – Č. 34*. Praha : Památník národního písemnictví, 2002. s. 147-162.

<sup>28</sup> Jde zejména o myšlenku rovnosti všech lidí viz. například ČERNÝ, Václav. *Knížka o Babičce*. 1. vyd. Praha, 1963. s. 81, nebo též ŠALDA, F.X.: *Němcová* in. *Duše a dílo* (Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 2. Praha : Melantrich, 1950. Ed. Vodička, Felix). s. 81.

<sup>29</sup> Více viz. McGREAL, P. Jean Jacques Rousseau. In *Velké postavy západního myšlení*. Přeložil Martin Pokorný. Praha : Prostor, 1993. s. 328-332.

### 3.2. Svět očima dítěte

Primárně se v *Babičce* objevuje horizont dětsky viděného světa a jiný způsob jeho prožívání. Němcová líčí babičku i jiné postavy, všední i slavnostní události v ratibořickém údolí, přírodu či výjevy z rodinného života prostřednictvím dětského vidění, dětských pocitů a prožitků. Tento postup umožnil v *Babičce* zobrazit charaktery, vztahy, jevy a události tak, jako by byly objevovány či jako by se odehrávaly právě teď poprvé. Jeden z nejvýznamnějších momentů je v tomto smyslu příjezd *Babičky* na Staré bělidlo. I Hana Šmahelová je toho názoru, že způsobem podání předjímá tento výjev atmosféru výjimečnosti, která ale nevyplývá z událostí, nýbrž z dětského údivu. Další scénou je pak líčení babiččiny světničky, rovněž pohledem užaslých dětí. Dětský pohled se uplatňuje i při charakteristice postav: „Pan Beyer měl vlasy rozdělené nad čelem a vzadu vidět až přes límec. Děti to hned viděly. Rýznburský šel vždy pohodlným krokem, pan Beyer jako by přes propasti krácel“ (Němcová 1979: 42). Hana Šmahelová pak uvádí i dětsky prožívaný popis krajiny při procházce: „Na pravé straně altánu viděly děti na zbořeniny hradu; pod hradem točilo se do půlkruhu údolíčko. Na jednom z těchto vršků stál malý kostelíček“ (tamtéž: 66). Jako další příklad krajiny prožívané dětmi uvádím scénu z jedenácté kapitoly, kde je příroda nahlížena prostřednictvím prožitku Barunky: „Ona se byla zahleděla na oblohu, na níž se tvořily blíže západu ty nejkrásnější obrazy [...] Děvčeti se to tak líbí, že volá babičku nahoru...“ (tamtéž: 172).

Dětské pocity a smysly v *Babičce* vytvářejí slovy Hříbkové jakýsi „kontrapunkt ke světu, jehož podoba je dána tokem vyprávění založeným na mnohaleté individuální a kolektivní zkušenosti.“ Jedná se zejména o pocity radosti, očekávání, smutku, strachu či rozpaků. Jako četné uvádím scény těšících se dětí, které jsou plné očekávání z přicházejících událostí. Všimněme si zejména, že dětská představivost a nedočkavost slouží v textu jako jeden z prostředků plynutí času: „Kořenářka přinášela každý rok stejné koření a stejné pohádky, ale dětem zdály se vždy nové být a vždy se na babu *těšily*“ (tamtéž: 32), „Děti pak kolik dní si povídaly o divech a hrůzách v Krkonoších, o panu Beyerovi, a *těšily* se už zase na druhé jaro“ (tamtéž: 44), „Jednou za čtrnáct dní neb tři neděle, když byl právě krásný den,

říkala babička: „Dnes půjdeme na přástvu k myslivcům.“ Děti *těšily* se od rána až do té chvíle, kde babička vzavši vřetánko na cestu se vydala“ (tamtéž: 65), „Babičko, já se tak *těším* do zámku! Tatínek říká, že tam má paní kněžna krásné obrazy!“ (tamtéž: 72), „Děti *těšily* se velice na svoje podobizny, o babiččině nevěděl nikdo, *těšily* se i na dary, co jim komtesa slíbila, když budou pokojny, a seděly jako pěny“ (tamtéž: 256). Podobně je tomu ve scéně čtvrté kapitoly. Jsou zde zobrazeny děti, jak se nemohou dočkat své milé babičky, která se vrací z kostela: „Zdaleka jak babičku spatřily, na ni volaly, úprkem k ní se ženouce, jako by rok ji byly neviděly“ (tamtéž: 47). Dětskou radost a očekávání evokují v *Babičce* i štědrovečerní svátky, „kdy se děti *těšily* na vánočky, spouštění svíčiček, na Jezulátko a na koledu“ (tamtéž: 180). Dychtivost dětí provází i vánoční zvyky a rituály jako je spouštění svíček v ořechových skořepinách na vodu, kdy Jan postrkuje tu svou se slovy: „Dívejte se, já se daleko, daleko dostanu do světa!“ (tamtéž: 182) nebo když „trkl zase někdo do nádoby, voda se rychle rozhoupala a lodičky uprostřed plující se potopily. Hečte, hečte, vy dříve umřete než my! Zvolala Adélka s Vilímkem“ (tamtéž: 182). Vánoční atmosféra v *Babičce* vrcholí ve chvíli, kdy děti obdrží vánoční nadílku: „To bylo radosti, když viděly osvětlený, okrášlený strom a pod ním krásných darů!“ (Němcová 1979: 182). Dětská představivost pak předjímá další události: „Uběhly vánoční hody; děti povídaly si už zase, že přijdou Tři krále a pan učitel že přijde psát tři krále na dveře a koledovat, a po Třech králích slavily přástevnice teprv dlouhou noc“ (tamtéž: 182).

V textu *Babičky* najdeme i řadu situací plných dětského ptaní pramenícího z jejich zvědavosti, jako například: kam plyne proutek unášený proudem vody, který do ní hodily, ptají se, zda babička znala císaře Josefa a kde jí daroval tolar, zda mají mravenci v mraveništi pokoje a kuchyň či kdo byla Sibyla a co předpovídala. Ve druhé kapitole najdeme vrcholnou scénu dětské přirozenosti v pohledu na řád světa, když si babička a děti povídají o hvězdách: „Komupak asi patří ty krásné hvězdy, co se tak lesknou?“ povídala si Barunka. „To jsou oněch lidí, jež si Bůh zvlášť zamiloval, vyvolených to božích, kteří mnoho dobrých skutků vykonali, Pánaboha nikdy nehněvali“, odpověděla babička. „Ale babičko“, ptala se Barunka opět, když zazněly od splavu žalostné zvuky nesouvislé písně, „Viktorka má také svoji hvězdu?““ (tamtéž: 34).



Spolu s dětmi může čtenář *Babičky* sledovat i dětský vztah k rostlinám a zvířatům pramenící ze vztahu, jaký k přírodě chová babička. V textu je řada scén, kdy děti rozmlouvají na zvířata, jako Adélka v sedmé kapitole, když mluví na svou ochočenou slepici: „Jdi si k mamince, Černá, já jsem ti tam nechala žemli, já jdu k paní kněžně [...] Copak nevidíš, hloupá, že mám bílé šaty?“ (tamtéž: 108) nebo když Adélka v osmé kapitole oslovuje berušku: „Neutíkej, malá, zůstaň u mne, vždyť já ti nic neudělám“ (tamtéž: 127). Nicméně i babička je schopna dívat se na svět dětskýma očima, a to i ve vztahu ke zvířatům. Uvádím scénu z osmé kapitoly, kdy babička odhání Sultána od Adélky, neboť je čistě oblečena: „Nevidíš, ty hloupý, že je Adélka družičkou!“ (tamtéž: 132), dále momenty z deváté kapitoly, kdy babička mluví na Sultána a Tyrla: „No, už jste zase číhali na myši, vy hastrmani?“ (tamtéž: 142) nebo když se babička večer prochází po dvorku v zamyšlení: „U lávky stojí vysoký dub; v rozložených jeho ratolestech sedí v létě drůbež, babička se podívala nahoru, zaslechla v ratolestech povzdech, tichounké šepotání a típání. ‚O něčem se jim zdá‘, povídala si a šla dál“ (tamtéž: 143). „Rozhovory“ psa a dítěte najdeme i v textu *V zámku a v podzámčí*, kde jsou dětské postavy ústředním bodem vyprávění. Chlapec Vojtěch mluví na psa Joliho: „Poslouchej, Jolínku, milostpaní je lepší, vidíš, co jsem ti říkal, když jsi plakal.“ „Ale co to mluvíš, chlapče, copak psi pláčou?“ „A jo, panímámo, pláčou“ (Němcová 1950: 82).

Mezi babičkou a dětmi se utvářejí demokratické vztahy, plné vzájemného respektu, důvěry a porozumění. „Děti nejsou trpnými objekty výchovy a babička není nudným, autoritativním mentorem, ale zdaleka také není vychovatelem, který je manipulován svými svěřenci. Její autorita je v očích dětí nezpochybnitelná a den ode dne vzrůstá právě proto, že mohou stále být vedle ní a s ní, že s ní mohou o všem hovořit“ (Hříbková 2002: 155). Babička děti učí užitečným činnostem. Sbírají byliny, starají se o zvířata nebo vyrábějí sirky, což je jejich oblíbená činnost: „Každý den se ptaly babičky, jestli nepotřebuje sirky, že jí jich nadělají“ (Němcová 1979: 24).

Němcová popisuje i duševní stav dítěte v *Babičce* a v povídce *Pan učitel*. V povídce *Pan učitel* má dítě „srdce jako v kleštích“, pláče, bolí ho žaludek, je bez vůle, má strach z bití, klopýtá, drží se pilíře u vrátek, neboť se školy bojí „co nějaké mučírny.“ Srdečný učitel ale

způsobí, že děvčeti „odpadne od srdce všecka tíže“ a školu si zamiluje.<sup>30</sup> Líčení dětského psychického stavu nacházíme rovněž v povídce *V zámku a v podzámčí*. Jako příklad uvádím moment, kdy chlapec Vojtěch ztratil matku: „Jako by mu klíny do srdce vráželi, tak bylo ubohému Vojtěchu, když musel sám první tři hrstky hlíny do matčina hrobu hodit a tvrdé hrudy dutě od rakve odrážet slyšel“ (Němcová 1950: 88). Líčení pocitů dítěte lze najít i v *Babičce*, když Barunka sní o rajských krajinách v jedenácté kapitole: „Matka netušila, když se Barunka mnohdy při pletení zamyslí a oknem ven dívala na holé stráně a zasněžené údolíčko, že tam vidí rajskou zahradu, palác z drahého kamení, ptactvo ohnivých barev...“ (Němcová 1979: 174).

V textu *Babičky* najdeme i pocity dětí z přímého fyzického kontaktu: „[...] přece ale šla [babička] raději s dětmi na louku neb do lesa. Tam se mohly směle provalovat po měkkém zeleném koberci, tam mohly si přivonět ke každému kvítku, třebas i natrhát jich. [...] V poli nerostly sice pomeranče ani citrony, ale sem tam stála košatá třešně ptáčnice. Vodotrysků žádných nebylo, ale ráda zastavila se babička s dětmi u splavu. Dívaly se, jak vlny po splavu prudce dolů stékají“ (Němcová 1979: 110). K fyzickému kontaktu dochází i mezi babičkou a dětmi, což pramení z jejich těsného vztahu, jak je tomu například ve scéně z druhé kapitoly: „Za letních krásných večerů, když nebe bylo jasné, krásné, a hvězdy požáry házely, babička si sedala ráda s dětmi ven pod lípu. Dokud byla Adélka maličká, posadila si ji na klín, Barunka a chlapci stáli u kolenou. To ani jinak být nemohlo; jak babička začala něco vypravovat, musely se jí dívat všechny přímo ve tvář, aby jim ani slůvko neušlo“ (Němcová 1979: 33).

K přímému fyzickému kontaktu s dětmi dochází i během babiččina vyprávění, ať už očima či doteky: „Barunka, klečíc u nohou babiččiných, sepnuté ruce na jejích kolenou, jasné oči důvěrně na vážnou tvář upřeny majíc, ptala se dále.“ Děti jsou babiččíným vyprávěním<sup>31</sup>

<sup>30</sup> NĚMCOVÁ, Božena. *Pan učitel a jiné povídky*. Redigoval prof. František Sekanina; ilustroval a vazbu navrhl Josef Vodrážka. Praha : L. Mazáč, 1940. 231 s.

<sup>31</sup> Babiččino vyprávění se dle Jaroslavy Janáčkové vyznačuje schopností vypravovat to, co slyšela, o tom, co zažila. Snad pokaždé v kontaktu s dětmi je babička schopna tradovat výtvořky již anonymizované: pohádky, pověsti a proroctví. Většina jejích dalších vypravování se týká některého úseku vlastní životní cesty. Dle Janáčkové jde o takzvaný memorát, žánr lidového vypravování ze života, který je založen na nevšední osobní zkušenosti a paměti toho, kdo vypravuje a již tím je pro naslouchající přitažlivý. Viz. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Rané setkání Boženy Němcové s Adalbertem Stifterem: Jeden klíč k *Babičce*. In *Božena Němcová a její Babička*.

fascinované, babička vypráví o osudech lidí: o dědečkovi Jiřím, o Viktorce, o císaři Josefovi a tolaru nebo i o minulosti české země. Poučuje děti o české minulosti, seznamuje je s pověstí o Sibyle, která předpověděla bídu české země, pověstí o blanických rytířích, o svatém Václavu a Prokopu. Kapitoly z české historie jsou doplněny o prosbu babičky: „milujte i vy českou zem co matku svoji nade všecko“ (Němcová 1979: 168), která v dětech probouzí lásku k jejich vlasti.

Fyzický kontakt, který je vyjádřen maximální blízkostí a důvěrností vztahu, je důležitý i v jiných situacích: babička koupe děti ve strouze, hladí je, obléká je, dělá jim na čele křížek, posazuje si Adélku na koleno, budí Barunku lehkým zaťukáním na čelo. Barunka, která má k babičce nejbližší, víská babičce vlasy, opírá se o ni, drží ji před usnutím za ruku, objímá ji. Lyrický tón, kterým jsou i tyto momenty prodechnuty, vzbuzují ve čtenáři smutek a nostalgii, „kterou mohl prožívat podle svých vlastních smutků i tužeb takovým způsobem, že se tyto pocity stávají zároveň součástí obecných civilizačních nostalgii po kořenech v rodném domě a kraji, po čisté lidovosti, po venkovském způsobu života uprostřed přírody, po ustálenosti morálních hodnot“ (Heé 2002: 252).

Pod lípou sedí děti s babičkou, Adélka na jejích kolenou, a babička vypráví. V textu *Babičky* je řada idylických obrazů, které evokují prastaré kolokviální situace a projevuje se zde snaha zadržet, fixovat prchavý krásný okamžik. Jeden z těch, jež je charakteristický idyličností dětské vzpomínky. Jedním z takových momentů jsou i přástky. V textu *Babičky* jsou vylíčeny ve znamení harmonické atmosféry, která panovala v útulné světnici za zimního večera, kdy se děti těšily na pohádky a „nade všecko milo jim bylo všem, když začala babička vyprávět...“ I zde se projevuje snaha udržet příjemný okamžik, který je evokován dětským pohledem: „A jak milo bylo v sednici, když se smrklo! Vorša okenice zavřela, v kamnech praskaly smolné otýpky, doprostřed sednice vysoký dřevěný svícen se postavil, do železných ramenou plápolající louče se zastrčily a kolem dokola lavice a stoličky se postavily přástevnícím, pro něž mimoto babička pokaždé vošatku křížal a švestek uchystala, pro

poslinku. S jakou dychtivostí čekaly děti, brzo-li dvěře u síně klapnou a přástevnice ve dveřích se ukážou!“ (tamtéž: 175). Kromě pocitů bezpečí a harmonie evokují tyto chvíle i rodinnou pospolitost, jako je tomu i během příprav na otcův svátek, kdy se uklízí a maminka peče koláče, aby měl otec radost.

V pojetí Hany Šmahelové je evokace minulosti pohledem dítěte v *Babičce* výjimečná tím, že zůstává sama sebou a nepoutána požadavky současnosti, pokouší se znovu přiblížit k jistotám, o něž není třeba se strachovat. Jako případ takové situace uvádí moment, kdy jdou děti babičce naproti a povídají si: „Dnes nám přinese babička z kostela svíčky... A přinesla babička svíčky.“ V těchto momentech jsou zapuštěny opěrné pilíře světa, jehož se dovolává vzpomínka Němcové (Šmahelová 1995: 161). Další taková chvíle nastává, když Barunka poví Adélce, že až začnou děti chodit do školy, bude v údolí sama. Ta však odvětví bez pochybností a s důvěrou: „Bude tu babička“ (Němcová 1979: 196). Svět jistot, útočiště a silný pocit domova spolu s harmonií, která panuje v ratibořickém údolí v rodinném kruhu i mezi všemi lidmi, otevírají otázku, z čeho pramení idyličnost života na Starém bělidle. „Ztvárnění vzpomínkového tématu v *Babičce* čerpá z idylického potenciálu, jež je implicitně obsažen v dětském pohledu a prosycuje i reflexi v postoji dospělého“ (Šmahelová 1995: 162). Připomeňme úryvek z *Babičky*, kdy i sama babička je schopna prožívat okamžiky sebereflexe a podléhá nostalgické vzpomínce na své mládí: „Duše její kochala se ve vzpomínkách! Viděla před sebou louku, viděla pohorskou vesničku, nad sebou zářící měsíc a hvězdy. Byl to ten samý měsíc i hvězdy, věčně krásný, nestárnoucí, ale ona byla tenkrát mladá, svěží holčina, když v svatojanské noci na osudný věneček devatero kvítí trhala“ (Němcová 1979: 143). Dle Radky Hříbkové si je babička vědoma, že i takovéto okamžiky člověk potřebuje k harmonickému životu, a proto je dokáže sdílet také s dětmi a odpovídá na jejich otázky (Hříbková 2002: 155). Heé nachází genialitu *Babičky* právě v tom, že při vší své zdánlivé orientaci na všednost dovede mluvit o základních otázkách lidského bytí s filozofickou hloubkou, a přesto tak prostým způsobem, že tomu může rozumět i dítě (Heé 2006 : 252). Za vrcholnou scénu rozmlouvání babičky s dětmi, která vzbuzuje nostalgické emoce, považuji tu z jedenácté kapitoly, kdy Adélka, přítulná k babičce, s pláčem povídá: „Ale, babičko, vy

neumřete, vidíte, že ne? ,Všecko je na světě do času, milá děvečko, i na mne Pánbůh zavolá‘, odpověděla babička Adélce, vroucně ji k sobě přivinouc.“

Názory na idyličnost života v ratibořickém údolí jsou různé. V pojetí Hany Šmahelové není idyla jakožto kulturní model hlavní a řídící součástí významové výstavby *Babičky*. Idyličnost lze v tomto směru chápat spíše jako vnitřní touhu subjektu po znovuprožití oné „nejkrásnější poesie celého života“, která je doceněna teprve pohledem dospělého člověka: „Utekla jsem do toho osamělého stavení v malém údolíčku, k nohoum milé babičky, a když jsem slyšela její rozumná slova, její písně a pohádky, když tu přede mnou stál její milý obraz, měla jsem za to, že jsem děvče, běhala jsem s veselou myslí po lukách, lese a háji, navštívila ty upřímné duše všecky a zapomněla při nich na všecek ostatní svět...“<sup>32</sup>

Dětství v *Babičce* není pojato pateticky, *Babička* je sen o šťastném dětském věku, který si všichni idealizujeme ve svých vzpomínkách.

---

<sup>32</sup> Z dopisu Boženy Němcové Aloisu Vojtěchu Šemberovi z desátého června roku 1853 (Korespondence 2004: 142).

## Závěr

Tato práce se zabývá otázkou, jakých rolí nabývá dětství v literární činnosti Boženy Němcové, neboť je v jejím díle zobrazeno ze všech možných úhlů. Shrnuje výsledky dosavadního zkoumání literárních vědců a pracuje s jejich podněty. Práce sleduje dva cíle: výskyt tématu dítěte a dětství v prózách Němcové včetně etnografických obrazů, zejména v *Babičce*, a určení významotvorné funkce tohoto tématu ve vybraných momentech, jež vedou k interpretaci harmonického dětství jakožto nenavratitelného ráje, evokovaného vzpomínkou dospělého.

Jedním z cílů práce bylo ukázat, jak jsou prózy Boženy Němcové v souladu s potřebami národní literatury v padesátých letech devatenáctého století. Na základě realistického poznávání krajů Čech a Uher vnesla do literatury obraz venkovského života. Dětský folklor je nedílnou součástí národopisu sebraného Němcovou. Etnografický materiál, který sebrala na základě přímého pozorování venkovského života, se stává součástí její prozaické tvorby a je významnou součástí vyprávění *Babičky*. Práce sleduje i to, čím se národopisné obrazy odlišují od fiktivních próz, do kterých se tyto podrobnosti promítají. Jde zejména o různé stylistické prostředky a způsob narace. Němcová sebrala v národopisných obrazech materiál, který je ve fiktivních prózách zobrazen na základně stejné zkušenosti, ale s určitým záměrem. Bezesporu bylo realistickou tendencí zobrazit všední, každodenní život venkovského lidu. Svátky a obřady pak dávají souvislost koloběhu roku v ratibořickém údolí. Přirozený řád a jistota se v díle projevují zejména v opakujících se tradicích a rituálech, zaštiťují harmonické soužití lidí, zvířat a rostlin, a to vše pod klenbou nevtíravé lidové zbožnosti. Idyla jakožto kulturní model však není významnou a řídící složkou *Babičky*. Tato práce hodnotí vybrané momenty *Babičky*, kdy se jedná o idyličnost dětské vzpomínky, evokaci minulosti dětským pohledem.

Je to především horizont dětsky viděného světa a další aspekty, jež v díle evokují dětství a vytvářejí atmosféru domova. Dětství je zde archetypem, je to způsob, jak vnímat okolní svět. Z těchto momentů pak vyplouvá na povrch reflexe dětství známá z korespondence Němcové i z fiktivních pasáží *Obrazů z okolí domáckého*, tedy

idealizovaná vzpomínka na dětský věk, zhodnocena pohledem dospělého člověka. Ta prosycuje rovněž folklorní obrazy dětí v *Babičce*, a to způsobem, jak jsou uvedeny do dějového kontextu díla. Němcová vychází z reálií, etnografie přítomná v díle se pak stává prostředkem, jak vyjádřit dětské pocity a reakce, je povýšena do roviny činit dětské představitele skutečnější a plastičtější. Děti svou přirozeností, těšením, radostným očekáváním i představami, konečně i schopností vidět vše nové a ojedinělé, idealizují svět v ratibořickém údolí prostřednictvím vzpomínky hodnotícího subjektu, Němcové. To je ona slitina faktů a fikce v *Babičce*, která vstupuje do povědomí. *Babička* je vyjádřením touhy po jistotě lidských vztahů plných lásky, po úctě ke člověku a po harmonii. To může oslovit i současné čtenáře, a to i přes uplynulý čas od doby, kdy „ráj srdce a krásnou poezii“ prožívala Barunka. Od dob, kdy Němcová napsala svoji *Babičku*.

## Prameny

BARTOŠ, F. *Naše děti. Jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesii, zábavy, hry i práce společné*. 1. vyd. Brno : J. Barvič, 1888. 310 s.

HARTMANN, J. Vánoce. In ed. Niederle L. a Zíbrt Č., *Český Lid*, Praha : knihtiskárna F. Šimáček, 1892. 643 s. s. 399- 414.

NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*. 2. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1979. 288 s.

NĚMCOVÁ, Božena. V Zámku a v podzámčí. 1. vyd. In *Povídky*. Praha : Orbis, 1950. 327 s.

NĚMCOVÁ, Božena. *Chýše pod horami a jiné povídky*. Praha : Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. (Elektronická verze na webových stránkách Městské knihovny v Praze: [www.mlp.cz/bozenanemcova](http://www.mlp.cz/bozenanemcova).)

NĚMCOVÁ, Božena. *Pan učitel a jiné povídky*. Redigoval prof. František Sekanina; ilustroval a vazbu navrhl Josef Vodrážka. Praha : L. Mazáč, 1940. (Elektronická verze na webových stránkách Městské knihovny v Praze: [www.mlp.cz/bozenanemcova](http://www.mlp.cz/bozenanemcova).)

NĚMCOVÁ, Božena. *Korespondence II*. Ed. Adam, R. et al. Praha : Lidové noviny, 2004. 558 s. ISBN 80-7106-697-4.

NĚMCOVÁ, Božena. *Národopisné a cestopisné obrázky z Čech*. K vydání připravil Karel Krejčí za odb. jaz. spolupráce Bohuslava Havránka. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1952. 231 s. Knihovna klasiků; Božena Němcová: Spisy, sv. 3.

SCHWARZ, Václav. Velikonoce ze sbírek zaslaných Českému Lidu. In ed. Niederle L. a Zíbrt Č., *Český Lid II*. Praha : knihtiskárna F. Šimáček, 1893. 740. s. s. 697-708.

ŠOTTNEROVÁ, Dagmar. 1. vyd. *Velikonoce – původ, zvyky, hry, pohádky, návody a náměty*. Olomouc : Rubico, 2004. 125 s.

VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje*. 1. vyd.; ilustr. František Skála. České Budějovice : Dona, 1991.



## Literatura

BENEŠ, Bohuslav. *Česká lidová slovesnost*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1990. 363 s.

ČERNÝ, Václav. *Knížka o Babičce*. 1. vyd. Praha : Lidová demokracie, 1963. 180 s.

HEÉ, Veronika. Božena Němcová: Tvorba a osobnost po půldruhém století. In *Božena Němcová a její Babička*. Sborník příspěvků z III. Kongresu světové a literárněvědné bohemistiky. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006. Svazek 3. s. 248-260.

HŘÍBKOVÁ, Radka. Objevování dětství v evropské literatuře 19. století a Babička Boženy Němcové. In *Sborník Památníku národního písemnictví: Božena Němcová*. K 140. výročí úmrtí – Č. 34. Praha : Památník národního písemnictví, 2002. s. 147-162.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Rané setkání Boženy Němcové s Adalbertem Stifterem: Jeden klíč k Babičce. In *Božena Němcová a její Babička*. Sborník příspěvků z III. Kongresu světové a literárněvědné bohemistiky. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006. Svazek 3. s. 73-82.

LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách devatenáctého století*. 1. vyd. Litomyšl : Paseka, 2006. 776 s.

McGREAL, P. Jean Jacques Rousseau. In *Velké postavy západního myšlení*. Přeložil Martin Pokorný. Praha : Prostor, 1993. s. 328-332.

PAVLÍČEK, František. Hlasy. In *Božena Němcová/Obráz mezi obrazy*. Památník národního písemnictví v Praze, Letohrádek Hvězda 28.5.-28.10. 2001. [sestavily Yveta Dörfllová, Helena Kokešová, Hana Taudyová].

MACURA, Vladimír. Idyla a česká chaloupka. In *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. 1. vyd. Nové Město nad Metují : Albis international, 1999. s. 11-35. 80-86067-30-0.

NOVÁK, Arne. Básnická osobnost Boženy Němcové. In *Česká literatura a národní tradice*. 1. vyd. Brno: Blok, 1995. 452 s. s. 30-37.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Pokus o slohový rozbor Babičky Boženy Němcové. In *Studie II*. 2. vyd. Brno: Host, 2007. 600 s. s. 237-249.

NEBESKÝ, Václav Bolemír. *O literatuře*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1953. 263 s. s. 58-64.

POSPÍŠILOVÁ, Jana. *Kultura a folklor dětí*. Brno, 2008. 102 s. Disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity na Ústavu evropské etnologie. Vedoucí disertační práce Dušan Holý.

ŠALDA, František, Xaver. Božena Němcová. In *Duše a dílo*. In Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 2. Praha : Melantrich, 1950. Ed. Vodička, Felix.

ŠALDA, F. X. *Básnický typ Boženy Němcové*. Přednáška proslovená dne 10. května r. 1934 na slavnosti Společnosti Boženy Němcové. Turnov : Jiránek, 1935.

ŠMAHELOVÁ, Hana. Charakter idyličnosti v Babičce Boženy Němcové. In *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. 1. vyd. Nové Město nad Metují : Albis international, 1999. s. 107-113.

ŠMAHELOVÁ, Hana. Svět jistot. In *Autor a subjekt v díle Boženy Němcové*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1995. 209 s. s. 155-174.

ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. Božena Němcová a české kroje. In *Sborník Památníku národního písemnictví : Božena Němcová*. K 140. výročí úmrtí – Č. 34. Praha : Památník národního písemnictví, 2002. s. 261-267.

TILLE, Václav. *Božena Němcová*. 1. vyd. Praha : Družstevní práce, 1947. 371 s.

VODIČKA, Felix. Místo Babičky ve vývoji české literatury. In *Cesty a cíle obrozenské literatury*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1958. 323 s. s. 249-318.

VODIČKA, F. *Dějiny české literatury II. Literatura národního obrození*. 1. vyd. Autorský kolektiv: Karel Dvořák, Rudolf Havel, Marie Řepková, Vladimír Štěpánek, Felix Vodička. Praha : ÚČL ČSAV v Nakladatelství ČSAV, 1960. 687 s.

## Další zdroje

*Kam se poděla (národní) babička?* Režie J. Šindar. Česká televize, 2009